

Výzkum materiálního a sociálního zabezpečení vysokoškoláků s dětmi

EVA MEVALDOVÁ

Ústav marxismu-leninismu UK,
Praha

Úvod

Základním znakem mládeže jako sociálně a třídně diferencované skupiny je specifická životní fáze, kterou prochází v soudobé společnosti každý jedinec. Její spodní hranice je dána nástupem změn, které bývají označovány jako sociální, psychické a fyzické dospívání. Problematičtější je však určení horní hranice tohoto období. Jednotlivé skupiny mládeže totiž dospívají k sociální zralosti, kterou je třeba chápat jako dosažení takové sociální pozice, která umožňuje rozvinutí plných sociálních aktivit (zařazení do ekonomicky aktivní populace, založení rodiny, narození dětí, účast na různých formách společenského řízení atd.), v různém věku a různým způsobem.

Změny v životě mladých lidí představující přechod k sociální zralosti jsou totiž procesem, během něhož jedinec postupně získává v jednotlivých oblastech atributy sociální dospělosti. Relativní nezávislost dospívání v různých oblastech života člověka způsobuje to, že se konkrétní mladý člověk může dostat do situace, kdy zralost v jedné oblasti dospívání doprovází nezralost v jiné. Jedním z možných příkladů této situace jsou studentská manželství vysokoškoláků.

V tomto případě je jedna oblast sociálního zrání člověka charakterizována nedokončenou profesionální přípravou a současně druhá oblast sociálního zrání je dána založením rodiny. Dochází zde tedy k prolínání dvou fází životního cyklu. Je nesporné, že významnějším faktorem těchto změn není sám fakt uzavření sňatku, ale především narození dítěte.

Fakt častějšího uzavírání sňatku studenty vysokých škol má počátek zhruba v období před deseti lety. Již výsledky dlouhodobého výzkumu na populaci VŠ studentů v letech 1972—77 ukázaly, že stoupá počet vdaných a ženatých studentů ve vyšších ročnících. I další zjištění naznačilo, že posluchači ve vyšších ročnících se začínají více orientovat na blížící se změny související se změnou životního cyklu.

Pokud se o sňatečnosti vysokoškoláků hovoří jako o problému, který je stále častějším jevem v prostředí vysokých škol, je třeba si uvědomit, že se tento fakt stává problémem vlastně až v souvislosti s narozením dítěte. Proto také veškerá podpora ze strany vedení vysokých škol, realizovaná prostřednictvím sociální politiky, je zaměřena především na pomoc studentkám-matkám. V této souvislosti se naskytá otázka prognózy vývoje sňatečnosti a porodnosti vysokoškolských studentů. V současné době se počet vdaných či ženatých VŠ studentů pohybuje podle hrubého odhadu mezi 5—10 % z celkového počtu, přičemž v posledních ročnících je jich okolo 25—30 %. Toto číslo je variabilní v závislosti na stupni feminizace fakulty, na náročnosti a na obtížnosti studovaného oboru, na postoji vedení fakult k faktu mateřství svých posluchaček (viz další text) apod.

Zhruba za dva roky vstoupí do 1. ročníků VŠ o rok mladší posluchači, kteří v důsledku nové školské soustavy prošli osmiletou základní školou. Tento fakt pravděpodobně ovlivní počet sňatků a porodů vysokoškoláků během stu-

dia, ve smyslu přesunu do vyšších ročníků a celkového snížení jejich počtu.

Předložený text je stručným shrnutím některých výsledků výzkumného úkolu, který se touto problematikou zabýval v rámci státního plánu základního výzkumu *Formování mladé socialistické inteligence pro život a práci v rozvinuté socialistické společnosti* v průběhu minulé pětiletky. Jeho cílem bylo zjistit rozsah a možnosti sociální politiky prováděné na vysokých školách, zaměřené především na studentky-matky. Představuje víceméně úvod do této problematiky, jejíž hlubší poznání bude předmětem výzkumného zájmu i v dalších letech.

Použitá metodika

Jednou z možností, jak postihnout problémy studia studentek-matek, je rozbor vývoje systému materiálního a sociálního zabezpečení studentů vysokých škol, jímž se do jisté míry řeší obtížné postavení vysokoškoláků s dětmi, a jeho aplikace v podmínkách současné vysoké školy či fakulty. Podle dříve získaných dat od svobodné studentské populace víme, že naprostá většina z nich si uvědomuje, že narozením dítěte se značně ztěžují podmínky ke studiu pro oba partnery, že se tak vytváří řada problémů obtížně řešitelných. Nicméně konfrontací s reálným chováním zjišťujeme, že pro mnohé je období studia na vysoké škole obdobím přechodu do nové životní etapy, počínající sňatkem a založením vlastní rodiny.

Vzhledem k tomu, že tento jev, resp. jeho stále častější výskyt, má počátek zhruba v období před 10 lety, musel se nutně odrazit i v sociální politice realizované na vysokých školách. Rozhodli jsme se proto sledovat tento problém z pohledu minulé i současné sociální politiky uplatňované vůči vysokoškolákům s dětmi. Šlo především o to seznámit se s oficiálními dokumenty, které se snaží tuto situaci řešit po stránce právní a administrativní a vytvářejí tak bázi, z níž je třeba vycházet při hodnocení sociálního a materiálního zabezpečení této kategorie studentů. Uplatňování předpisů zajišťuje vedení každé fakulty či vysoké školy. Vzhledem k tomu, že nejsou dány jednotné podmínky pro realizaci daných předpisů, předpokládali jsme, že jejich aplikace bude na různých vysokých školách více či méně různá. Byly proto provedeny rozhovory s experty, tzn. s akademickými funkcionáři, především s proděkaný pro pedagogickou práci, vedoucími učiteli ročníku, pracovníci studijních oddělení fakult a svazáckými funkcionáři. Obsah rozhovorů tvořily otázky týkající se zkušeností expertů se studenty, kteří studují podle individuálního plánu studia (studijní kázeň, prospěchová úroveň), postojů a názorů vedení fakult na studující-matky apod.

Rozhovory byly provedeny na fakultě všeobecného lékařství, pedagogické, přírodovědecké a filozofické UK, dále na pedagogické fakultě UJEP v Brně a dvou fakultách VŠE — národohospodářské a obchodní. Jejich výsledky uvedené v následujícím textu nejsou vyčerpávající. Zmiňuji se zde pouze o čtyřech fakultách UK jako o určitých typech z hlediska šetřené problematiky. Každá ze zbývajících zkoumaných fakult byla do značné míry podobná s některou fakultou zde prezentovanou.

Některé výsledky

Prvními právními dokumenty, jejichž cílem bylo umožnit studentkám-matkám a těhotným studentkám dokončení studia, byly vyhlášky MŠ ČSR a MŠ SSR z roku 1975(1), jimiž bylo uzákoněno studium podle individuálního učebního

(1) O úpravě studia studentek vysokých škol z důvodu podpory v mateřství.

plánu jako externí forma studia. Reagovaly na zvyšující se počty sňatků a mateřství vysokoškolaček. Lze říci, že ve svých důsledcích měly charakter i propagačního opatření, neboť je známo, že ženy-vysokoškolačky se v průměru později vdávají a mají méně dětí než ženy s nižším vzděláním.

Vydáním nového vysokoškolského zákona z roku 1980 se zrušila platnost obou zmíněných vyhlášek a bylo zavedeno studium podle individuálního plánu (2). Lze se domnívat, že tato forma studia je oficiální variantou, jak umožnit dostudovat těm studentům, kteří z vážných osobních důvodů nemohou pravidelně docházet na přednášky a semináře a tím plnit základní studijní povinnosti. Žádost o individuální studijní plán podléhá schválení děkana. Ten pak také určí dobu, na kterou se tato forma studia povoluje. Dále určí studentům formy a rozsah výuky, termíny zkoušek, období prázdnin tak, aby školní rok těmto studentům skončil 31. 8. Určuje též podmínky pro vstup a termíny zápisu do vyššího ročníku a může délku studia zkrátit až o jeden rok nebo prodloužit až o dva roky.

V oblasti materiálního zabezpečení situace vypadá tak, že pravidelným příjmem rodin vysokoškolských studentů jsou v naprosté většině pouze stipendia a finanční příspěvky od rodičů. V převážné většině bydlí u rodičů nebo na koleji, pouze výjimečně ve vlastním bytě.

Sledováním vyhlášek MŠ ČSR o poskytování stipendií a příspěvků studentům vysokých škol vydaných zhruba během posledních 10 let se zjistilo, že výše sociálního stipendia je již několik let na stejné úrovni. Změnily se však některé skutečnosti rozhodné pro určení jeho výše. Vycházíme-li z platné vyhlášky z roku 1984(3), mohou manželé, oba vysokoškoláci s dítětem, pobírat celkem sociální stipendium v maximální výši 900,— Kčs měsíčně, pokud ovšem vlastní příjem každého z nich nepřesahuje měsíční částku 800,— Kčs. V roce 1976 bylo uvedeno v platnost opatření, jímž se poskytuje studentkám-matkám 350,— Kčs na první a 200,— Kčs na druhé dítě po celou dobu studia 12 měsíců v roce.

Možnost pobírání prospěchového stipendia je determinována kvalitou studijního úsilí, často samozřejmě závislého na sociálních a materiálních podmínkách. Při porovnání posledních stipendijních řádů se sice v souhrnu zvedla výše pobíraného prospěchového stipendia, ale také se snížilo průměrné prospěchové minimum pro jeho přiznání. Podle současně platné vyhlášky o poskytování stipendií může student při průměrném prospěchu do 1,2 pobírat měsíčně 500 Kčs. nad 1,2—1,5 350 Kčs a nad 1,5—1,8 200 Kčs.

Vytvoříme-li si model mladé studentské rodiny s jedním dítětem, v níž oba partneři pobírají maximální výši prospěchového a sociálního stipendia, včetně zmíněné částky ve výši 350 Kčs na dítě, pak mají měsíčně k dispozici 2 250,— Kčs (bez přídatku na dítě).

Důležitým bodem v sociální politice vysokých škol je také zajištění ubytování pro studenty trvale bydlící mimo sídlo vysoké školy. Středem našeho zájmu byly především koleje pro manžele s dětmi. Tento typ kolejí byl zřízen pro studenty z některých pražských, brněnských a bratislavských vysokých škol. Jejich kapacita však nestačí uspokojit všechny zájemce. Vzhledem k tomu, že manželské koleje s dětmi jsou více méně novou formou bydlení vysokoškoláků, lze doufat, že se s jejich budováním počítá i v dalších letech.

(2) Tato forma studia není určena pouze studentům s dětmi a těhotným studentkám, ale může být schválena také studentům talentovaným, s výbornými studijními výsledky a aktivitou nebo sportovcům reprezentantům, příslušníkům středisek vrcholového sportu apod.

(3) Vyhláška č. 83 MŠ ČSR o poskytování stipendií a příspěvků studentům vysokých škol.

Jedním z bodů zásad a forem politickovýchovné práce na VŠ kolejích, které vydalo MŠ ČSR je právě „...soustavně zajišťovat podmínky pro mladá studentská manželství a současně rozvíjet výchovu k manželství a plánovanému rodičovství“(4).

Stále se zvyšující vzdělanostní úroveň žen, zvětšující se podíl žen-studentek na vysokých školách a zároveň průměrný sňatkový věk žen, který je v ČSSR 21,8 let naznačují, že studentek-matek bude na vysokých školách zatím spíše přibývat. Lze říci, že rozšiřování a zkvalitňování sociální politiky realizované na vysokých školách v průběhu posledních 10 let, tak jak byla sledována, je vyjádřením snahy státních a školských orgánů o pochopení a řešení obtížné situace vysokoškoláků s dětmi. Jejím cílem je vytvoření optimálních podmínek, které by jim měly umožnit dokončit studium.

Druhou oblastí, na niž jsme se zaměřili, byla aplikace zmíněných předpisů a vyhlášek na některých vysokých školách, respektive fakultách. Získaná zjištění nám pomohla vytvořit si do určité míry reálný obraz o podmínkách studia vdané a ženaté vysokoškolské populace s dětmi, o postojích vedení fakult vůči těmto studentům a o diferencovaných přístupech k realizaci daných právních předpisů v prostředí různých vysokých škol.

Jak již bylo výše řečeno, studentka-matka má podle platných studijních předpisů možnost studovat podle individuálního plánu studia.

Z rozhovorů s experty na vybraných fakultách vyplynulo, že vedení fakult většinou využívá možnosti limitovat schválení žádosti o individuální studijní plán určitou hranicí průměrného prospěchu studenta-žadatele. Tento postup umožňují studijní předpisy, podle nichž forma individuálního studia není nárokovou záležitostí. Přestože v nich není ani normativně určen průměrný prospěch studenta, který o individuální plán žádá, může vedení fakulty k němu přihlížet. Relativní volnost studijních předpisů umožňuje také schválit žádost o studium podle individuálního plánu až od určitého ročníku. Například na fakultě všeobecného lékařství UK mohou posluchačky-matky studovat formou individuálního studia už od 3. ročníku. Podle názoru vedení fakulty znamená mateřství v prvních dvou ročnících víceméně předčasné ukončení studia. Studovat s dítětem podle individuálního plánu studia je právě v prvních dvou ročnících nesmírně náročné a v naprosté většině případů končí tyto pokusy přerušením studia ze strany studentek či jejich odchodem z fakulty. Nejlepší zkušenosti má vedení a pedagogové fakulty s posluchačkami, které se staly matkami až v 5. a 6. ročníku terapie a 4. a 5. ročníku stomatologie. U těchto studentek se prospěch v důsledku mateřství nejen nezhoršil, ale v některých případech i zlepšil; byl vysloven názor, že „dobrá studentka před narozením dítěte je dobrou studentkou i nadále, špatná má problémy stále“. Do určité míry lze za tímto jevem vidět zvýšenou zodpovědnost jak za sebe, tak i za novou rodinu, která se pak pozitivně odráží ve větším studijním úsilí.

Tento názor však nelze zobecňovat na všechny studentky-matky. Naopak šetření *Ústavu zdravotní výchovy* v Brně, které proběhlo v letech 1981/82 právě na lékařských fakultách, prokázalo, že pokud dochází ke zlepšení prospěchu po narození dítěte, pak je to v naprosté většině u studentů-otců, zatímco prospěch u posluchaček-matek se v důsledku mateřství v naprosté většině zhoršuje.

Přestože se na všech zkoumaných fakultách ukázalo, že na fakt mateřství vysokoškolaček se pohlíží jako na více méně běžný jev v prostředí vysokých škol, je fakulta všeobecného lékařství UK v porovnání s ostatními zkouma-

(4) *Metodický návod k politickovýchovné práci ve vysokoškolských kolejích*. MŠ ČSR 1985.

nými fakultami spíše výjimečná v rozsahu a kvalitě péče o studentky-matky. Tato výjimečnost spočívá jednak v tom, že o tyto posluchačky pečuje zvlášť vyčleněná lékařka — pedagogická pracovnice fakulty, která přijímá jejich žádosti o individuální studium, sleduje jejich prospěch a materiální situaci, zajišťuje v případě potřeby lékařskou péči o dítě, poskytuje v rámci svých možností konkrétní pomoc, operativní řešení problematických situací apod. Za další, a to především, se na rozdíl od ostatních zkoumaných fakult na této fakultě pohlíží na mateřství posluchaček jako na společensky velmi pozitivní jev. Studentka, které se v pátém ročníku narodí dítě, dostuduje formou individuálního studia a po absolvování může prakticky okamžitě nastoupit do praxe. Nedochází tak ke ztrátám v její kvalifikaci a společnost může okamžitě využít investic, které do jejího vzdělání vložila. Případné další mateřství pak představuje přerušení ekonomické aktivity na podstatně kratší dobu, nehledě na to, že podle statistických dat mají lékařky v průměru méně dětí než většina ostatních vysokoškolaček.

Posluchačky pedagogických fakult realizují velmi často svá první (a mnohdy nejenom první) mateřství na fakultě. Problémy pro těhotné studentky vznikají především v 1. a 2. ročníku pedagogické fakulty UK, neboť vzhledem k povinným kursům a praxi nechce ani jim vedení této fakulty povolovat studium v individuálním plánu. A tak se i zde stává, že studentka-matka musí předčasně ukončit studium. Na pedagogické fakultě UK byl nejednou vysloven názor, že jejich posluchačky jsou často motivovány pro toto studium příležitostí dostat se do velkého města a najít si tak snadněji životního partnera. Identifikace s oborem studia (i podle dřívějších dat z výzkumů studentů univerzitních fakult)(5) není tak velká a studentky-matky po narození dítěte mnohdy předčasně ukončují studium.

Vzhledem k značné feminizaci všech pedagogických fakult je počet studentek-matek zvláště ve vyšších ročnících na těchto fakultách značně vysoký. Z hlediska potřeb společenské praxe je výhodnější studium podle individuálního studijního plánu těchto posluchaček než mateřská dovolená vzápětí po absolvování fakulty.

Také filozofická fakulta UK má v souvislosti se značnou feminizací na začátku každého školního roku k projednání řadu žádostí o povolení studia podle individuálního studijního plánu. Praxe na této fakultě je taková, že se tyto žádosti povolují již od prvního ročníku. Není zde totiž tak úplně výjimečné, že do prvního ročníku nastupují posluchačky již těhotné.

Obdobně jako na lékařské fakultě také na fakultě přírodovědecké UK se zcela striktně nepovoluje individuální studijní plán v prvních dvou ročnících. Je to dáno charakterem studia na této fakultě: studenti provádějí náročné experimentální laboratorní a terénní práce, na jejichž základě jsou hodnoceni, a proto jejich účast na nich je naprosto nezbytná. Jsou natolik časově, organizačně i jinak náročné, že je student studující podle individuálního studijního plánu nemůže sám absolvovat.

Tato politika je na fakultě prosazována asi 7—8 let. Její výsledky jsou v současné době takové, že se těhotné studentky žádající o studium podle individuálního studijního plánu objevují prakticky až v posledním ročníku. Lze vyslovit hypotézu, že stupeň identifikace se studovaným oborem je na této fakultě poměrně dost vysoký. Studentky v důsledku obav ze ztráty kontaktu jak se svojí studijní skupinou, tak do jisté míry i s oborem při přerušování studia, plánují mateřství až na závěr studia či na dobu po absolvování.

(5) *Sociální a politický profil studentů UK*. Závěrečná zpráva RŠ 12-2-12. ÚML UK Praha 1980.

Z uvedeného vyplývá, že postoj vedení různých fakult vůči studujícím matkám se více či méně liší. Porovnáme-li například fakultu všeobecného lékařství a přírodovědeckou fakultu, které jsou si podobné jak v náročnosti studia, tak i ve stupni identifikace studentů se studovaným oborem, je první z nich přístupnější a ochotnější i tolerantnější vůči těmto studentkám. Od určitého ročníku dokonce podporuje mateřství svých posluchaček. Tento postoj je do značné míry dán potřebami praxe.

Závěr

Za názory pedagogů na studentská manželství, respektive studentky-matky, lze nalézt i zcela záporné postoje, které jsou odůvodňovány tím, že matky-studující VŠ zneužívají velmi často svého postavení a jsou zvýhodňovány oproti ostatním studentům. Další námitka se týká kvality znalostí získaných individuálním studiem. Podle tohoto názoru studenti studující formou individuálního studia nedosahují a nikdy nemohou dosáhnout znalostí svých kolegů, kteří studují v řádném denním studiu.

Na druhé straně někteří funkcionáři fakultních výborů SSM, zvláště na těch fakultách, jejichž vedení nepovoluje individuální studium studentkám v nižších ročnících, hodnotili tento postoj jako příliš rigorózní.

Proti rodičovství během studia se ozývají v poslední době také psychologové. Argumentují tím, že dítě vychovávané rodiči, kteří oba studují vysokou školu a připravují se na zkoušky a nemají na dítě čas, je stresované a deprivované.

Smyslem tohoto výzkumného úkolu nebylo zvažovat pro a proti rodičovství vysokoškoláků. Šlo víceméně o prezentaci informací o objektivních podmínkách studia vysokoškolských studentů s dětmi a konkrétní aplikaci sociální politiky v prostředí některých fakult, která vyplývá z postoje vedení fakult vůči těmto studentům.

Závěrem je třeba se zmínit o použité metodice. Studium oficiálních dokumentů, které po stránce právní a administrativní umožňují studium na vysoké škole studentům vdaným a ženatým s dětmi, se ukázalo jako nosné především z hlediska vytvoření přehledu o možnostech a podmínkách studia těchto studentů. Navíc sledováním jejich vývoje v průběhu více než deseti let se podařilo postihnout způsob reakce státních a školských orgánů na zvyšující se počty studentek-matek. Z rozhovorů s experty více či méně vyplynulo, že záleží na interních opatřeních jednotlivých fakult, která samozřejmě vycházejí z platných předpisů, zda mateřství vysokoškolaček bude dále narůstat, přesněji řečeno spíše se přesunovat do nižších ročníků. Lze říci, že do určité míry může být atmosféra na konkrétních fakultách i determinujícím faktorem při rozhodování o době vstupu do manželství a založení rodiny.

Poznatky získané zvoleným metodickým postupem mohou být významné jak pro vedení jednotlivých fakult či vysokých škol, tak i pro samotné studenty jako zdroj užitečných a potřebných informací.